

Praktisk reinbeitebruk - tradisjonelle kunnskaper

Mikkel Nils Sara - Samisk Høgskole, 9520 Kautokeino

Innledning

I et kort foredrag er det selvsagt ikke mulig for meg annet enn å berøre sider ved de tradisjonelle kunnskaper som er knyttet til praktisk reinbeitebruk. Det jeg skal ta for meg er kunnskaper knyttet til utøvelse av kontroll over en reinflokk, der reinen er å anse som et fritt, mobilt og selvstendig vesen som ikke kan styres helt og fullt etter menneskets forgodtbefinnende, men som det må gjøres kompromisser med. Som støtte for sin kontrollutøvelse må mennesket nøye observere og ha kunnskap om reinens natur, beitemasse, områdenes topografi, vær og klima, og de gjensidige forhold mellom alle disse faktorene. Målet er at reinen finner beite samtidig som flokken holder seg som en sammenhengende, adskilt enhet. Reindriftssamene kan selvsagt snakke om beite i mange ulike sammenhenger, men denne er i alle fall en av de viktigste. Og sentralt her står at man skal gjøre beslutninger om arbeidoperasjoner og også utføre disse, i mange tilfeller umiddelbart. Grunnet for beslutningene og arbeidsutførelsen er eks. kunnskap om kun beiteplanten, bildet, og heri inngår rom- og tidsaspektet og hensyntatt til sammenheng av situasjonen. I denne sammenheng om typer landskap, årstider, vær og kanskje mer detaljerte kunnskaper forutsettes forstått implisitt.

Tradisjonell forståelse av tid og rom

Den tradisjonelle kunnskapen kommer til uttrykk i mange, ulike konkrete situasjoner i tid og rom, mens jeg her må snakke i mer generelle vendinger og støtte meg til forsøk på todimensjonale illustrasjoner. Innledningsvis har jeg valgt å støtte meg til det tradisjonelle, samiske solsymbolet for å få frem noen grunn- trekk i tenkningen omkring tid og rom. Reindriften i naturen, utøver seg jo hvor det først og fremst er de naturlige endringer gjennom året som spiller noen rolle. Jeg må imidlertid gå ganske fort gjennom det, selv om man egentlig kunne knyttet ganske mange kommentarer til de ulike illustrasjonene. Solsymbolet er vist i Fig. 1.

Firkanten kan symbolisere solåret med sommer- og vårjevndøgn. I dette ligger også hovedinndelingen i sommer- og vinterhalvår, og en retningsangivelse av bevegelsen i rom gjennom året (Fig. 2). Her vil begrepene "nord" og "sør" først og fremst referere til topografiske alternativer, dvs. sommerhalvårsmark og vinterhalvårsmark. Motsetningene vår og høst representerer på sin side en vertikal forskjell m.h.t. plassering i terrenget. Gjennom året beveger reinen seg altså både i lengde- og høyderetning gjennom årssyklusområdet.

Fig. 1. Beavi («peive-symbol»), et rombeformet solkors).

I forhold til årssinnendeling basert på dagslysmengde, vet vi at det er en forsinkelse av de økologiske årstidsskiftningene i forhold til de kosmiske årstidsskiftningene (Fig. 3). Barnmark

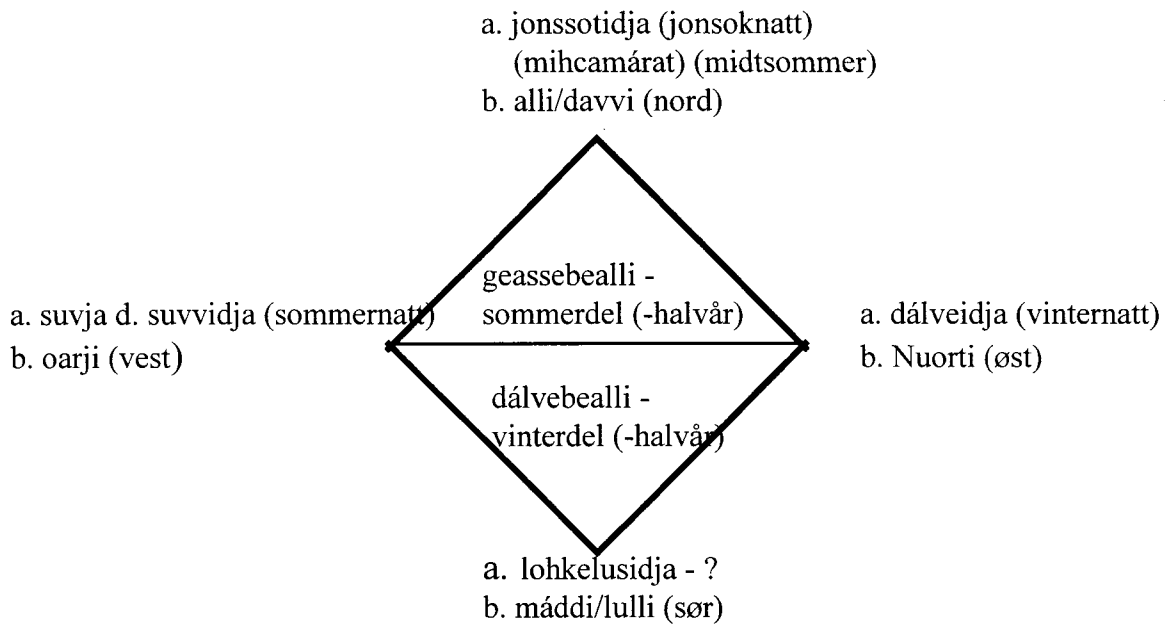

Fig. 2. a. Beavejorggaldat (áigejorggaldat) ja jagi guovttejuohku. (Årstidsskifte og årets todeling).
 b. Guovllut. (Himmelretninger).

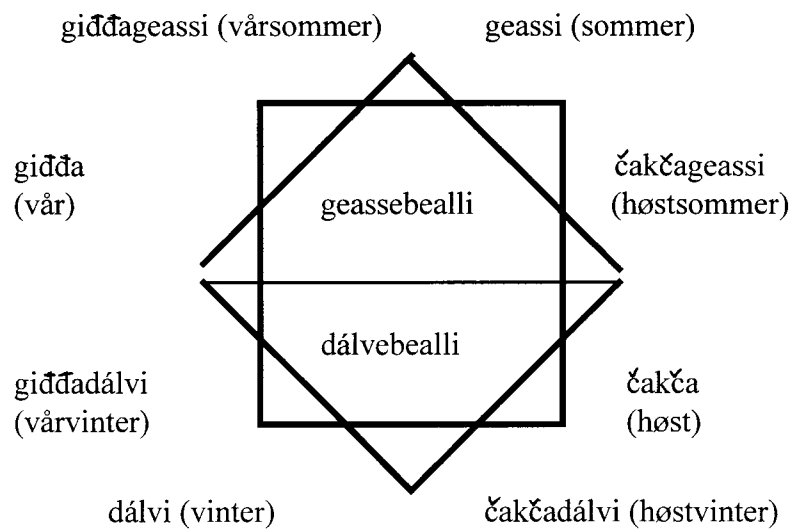

Fig. 3. Luonddu jahki /jagi áiggat ja jahkodagat. (Naturåret/årstider og «årstidsskifter»).

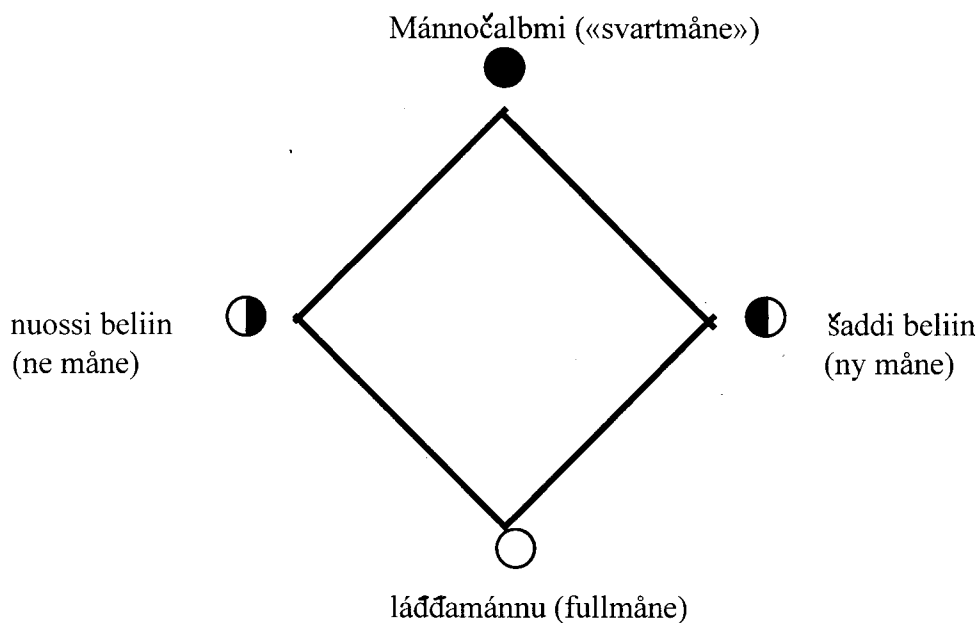

Fig. 4. Mánnu ja vahkut - Nammavahkut. (Månen og ukene - navneuker).

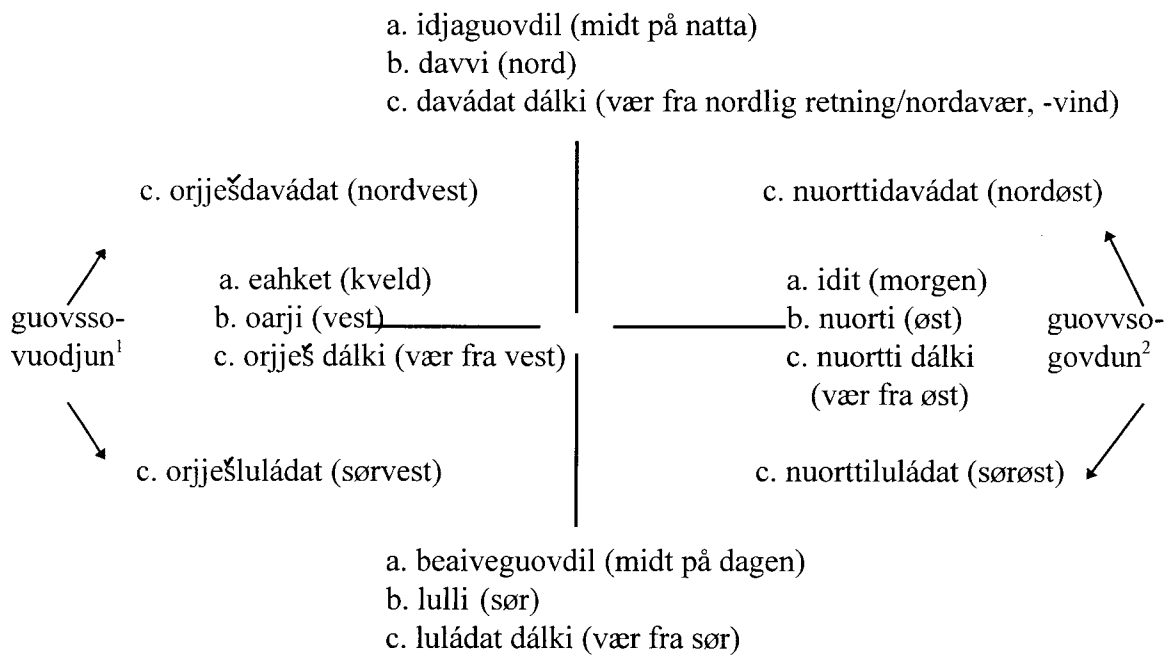

Fig. 5. a. Jánddur - jándora áigi. (Døgn - døgnets tider).
b. Hálti. (Retning i forhold til vinden).
c. Biegga/dálki. (Vind/vær).

¹ Forsvinning av dagsskjæret.

² Begynnelse av dagsskjæret.

inntreer lenge etter vårjevndøgn, og på samme sett legger snøen seg lenge etter høstjevndøgn. Dette legger grunnlaget for en inndeling av året i åtte årstider. Men de økologiske årstidsskiftningene kan variere svært mye, eksempelvis kan vårlige beiteforhold inntre i begynnelsen av april eller i slutten av mai. Dette er altså den bevegelige delen i bildet, og på hvilket grunnlag man snakker om “jahkodat” eller varianter av beiteår.

Også månen har betydning, i noen grad som lyskilde, men tradisjonelt mest som angivelse av gjøremål og hendelser gjennom året (Fig. 4). Tradisjonelt hadde man navn på ukene, med beretninger om hvilke årvisse endringer eller hendelser i naturen man kunne forvente den og den uken i normalår. Eks. at i “varitvahkku” vil hannreinen i normalår begynne å feie hornene. Ukenavn brukes lite i våre dager, men informasjonen og oppmerksomheten om endringer og hendelser i naturen er fortsatt der. Hele måneder hadde også navn med referanse til årvisse endringer gjennom året i naturen, i sommerhalvåret hadde man i reindriften navn på måneder etter reinens hårskifte (som kan oversettes med): tynt hårdekke, middels hårdekke og tykk hårdekke. Når solen står rett i sør middag, i vest på kvelden, i nord midnatt og rett i øst på morgenen, synliggjør den både kompassretning og døgnets inndeling i fire (Fig. 5). Reindriftsutøveren henter ut informasjon om reinens bevegelser utfra vær- og vindretning. Utfra reinens hviletider - som varierer i løpet av året og etter beiteforhold - vet gjeteren også når flokkens bevegelse er stor eller avtakende.

Gjennom alle disse beretninger som foreligger om året, varianter av år, døgnet og været, har reindriftsutøveren en mengde informasjon om ethvert tidspunkt, eller rettere sagt: en står midt opp i den. En leser forholdet mellom landskap og dyr utfra denne informasjonen, og kompletterer det med egne observasjoner, og tar det med seg i diskusjoner og overlegninger med andre reindriftsutøvere.

Reinens beitebevegelse gjennom året

Som sagt er det ikke mulig for meg her å berøre så mye av den tradisjonelle kunnskapen, og da heller ikke så mye av det som finnes om det begrensede temaet: rein på beite. Men jeg skal ta for meg en side av det, nemlig reinens hovedsaklige bevegelse i terrenget gjennom året.

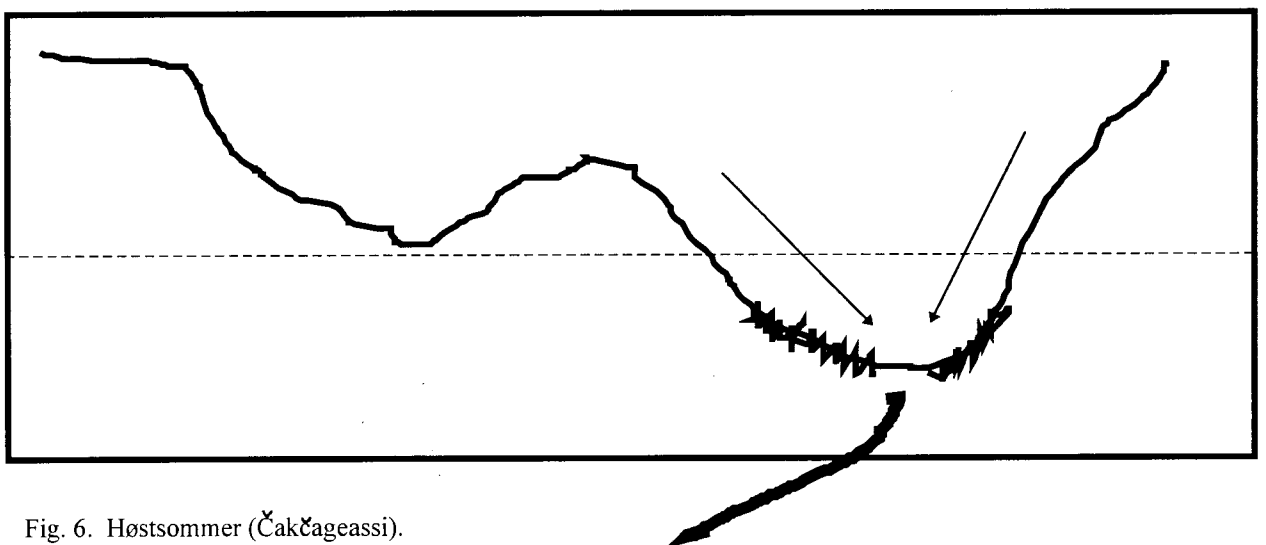

Fig. 6. Høstsommer (Čakčageassi).

På høstsommeren (Fig. 6) er det naturligvis ennå ikke snø og heller ikke insektene er lenger så plagsomme, og følgelig er i prinsippet alt av land og beiteplanter tilgjengelige. Reinen går etter førstevalgsbeitet og er svært mye i bevegelse.

Hovedforløpet er som følger:

- Reinen trekker nedover i terrenget dit det er rikelig med beiteplanter, og helst til skog og kratt der den begynner å feie hornene.
- Reinen beveger seg helst i retning mot vinden.

På denne tiden kommer soppen opp, men soppmengden varierer svært mye fra år til år. Til å begynne med, nå når reinen vanligvis er innenfor naturlige eller kunstige stengsler, har soppen betydning først og fremst for vurdering av reinens oppbygging av fettopplag. Et annet forhold man er spesielt observant på er som nevnt vindretningen, f. eks. kan langvarig sørlig vind føre til at mye rein hoper seg opp mot flytteleien. Generelt har værtypen betydning for varigheten av grønne spirer og vekster utover mot høsten, og dermed for hvorvidt reinen beiter spredt eller begynner å samle seg i områder innenfor høstflytteleia.

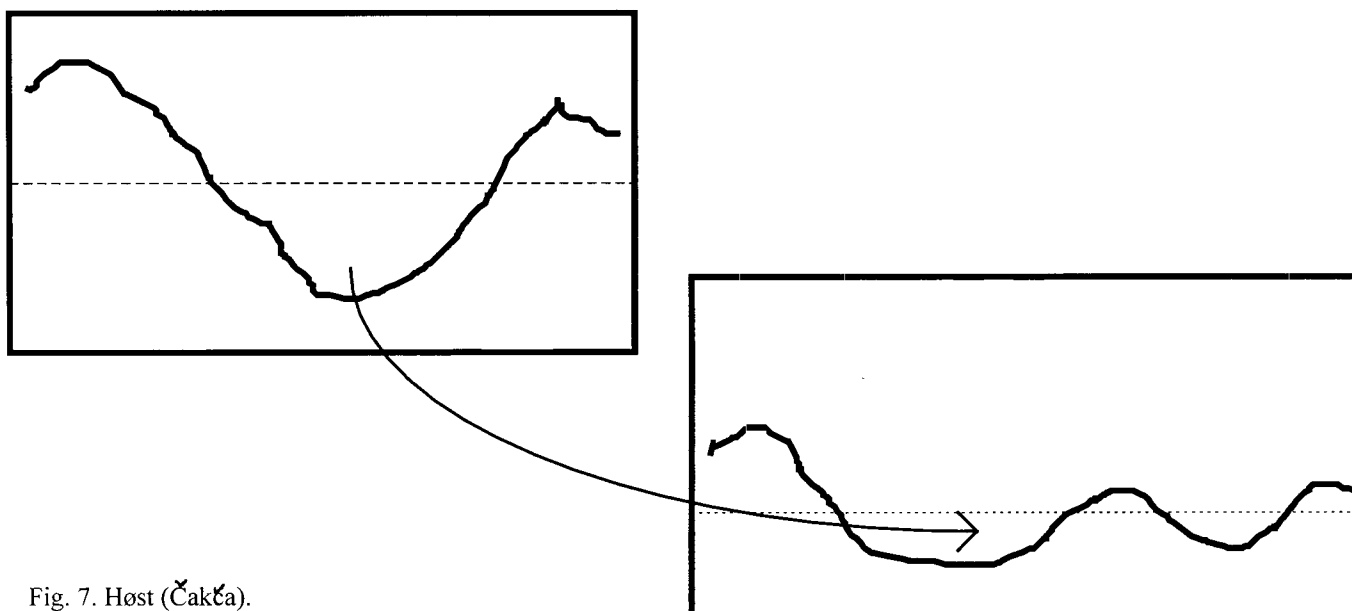

Fig. 7. Høst (Čakča).

I prinsippet er forholdet det samme på høsten som på høstsommeren. All beiteplantemassen er lett tilgjengelig og reinen holder seg til senkninger i terrenget, ved elveleier og høyst på fjellsider (Fig. 7).

Det som mest skiller høsten fra høstsommeren, er bytte av beiteområde og det forhold at også lav delvis er med igjen i vurderingen av beitet i stedet for grønne spirer. Tidligere, og i enkelte siidaer også i dag, ligger det en forskjell i at reinen holdes som en mer samlet enhet og tildels gjetes. Ellers har man tradisjonelt faste brunstområder. Brunsten bremser på flokkens bevegelse og derfor behøver man et enhetlig, ubrutt område med lengre beitevarighet.

Høstvinter (Fig. 8). Når brunsten slipper taket, elver og vann blir islagt, er også «bremsene» og hindringene for reinens bevegelse borte. På den annen side er det lettere når snøen kommer og man kan se spor. Forholdene når man beveger seg sørover mot vinterbeiteområdet, er fortsatt slik at enhver arealenhet i prinsippet er beitemessig tilgjengelig, men reinen holder seg

også nå til lavere senkninger og skogbevokst område, dvs. på myrer, rundt kildeoppkommer, i kratt og tett skog, der det er rikeligere med urter, lav og kanskje sopp.

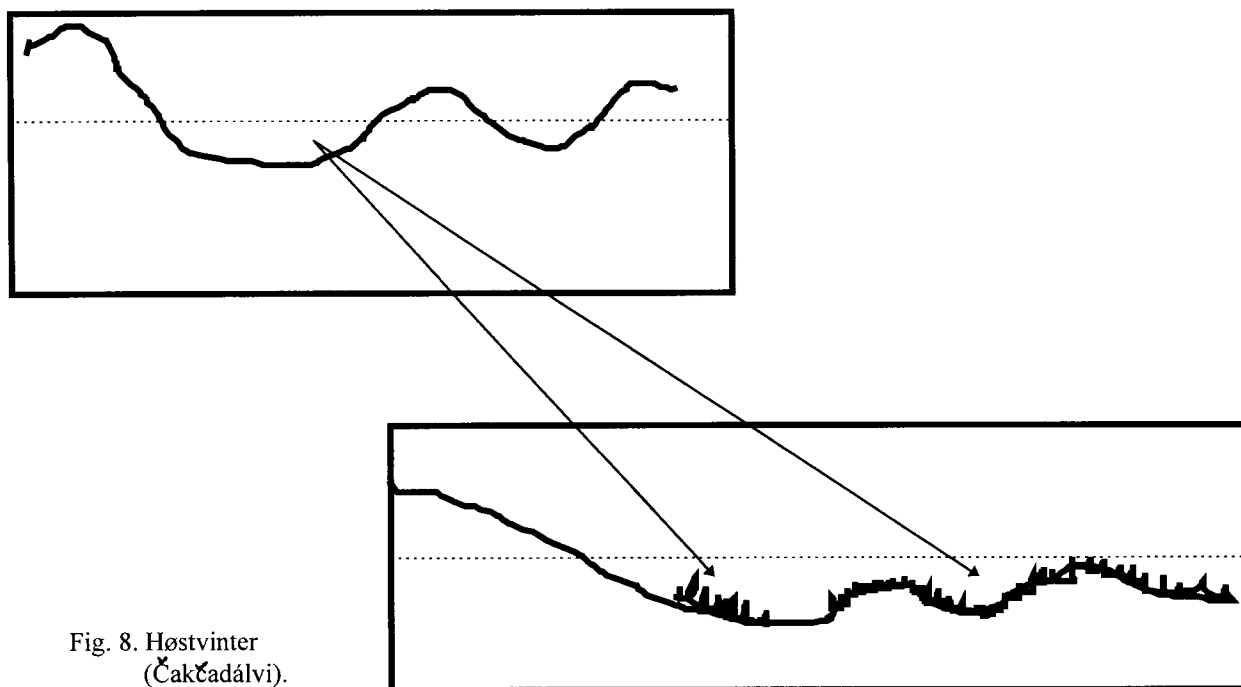

Fig. 8. Høstvinter
(Čakčadálvi).

Den snøen som har lagt seg nå, er vanligvis ikke til hinder for reinens beiting. Hvis været er slik, kan det imidlertid dannes islag mot mark eller tett, hard konsistens lenger opp i snølaget, og det kan i alle fall flekkvis begrense tilgjengelig beite.

Oppsummering om høstsommer, høst og høstvinter.

Over hele denne tidsperioden er alt terreng i prinsippet åpent for rein til opphold og beite, men utfra det følger at reinen velger områder med rikeligst beite og beiteplanter med størst næringsverdi. Og i kjent terreng vet de litt eldre reinsdyrene akkurat hvor beitet de foretrekker er. Reinen følger generelt de laveste og tettest bevokste arealenheter, og reindriftsutøveren vet selvsagt det. Slik vet utøveren hvordan reinen beveger og forflytter seg i terrenget, og denne kunnskapen er til støtte for flokkkontrollen. Men så kan det selvsagt variere fra år til år hvorvidt reinen holder seg i ro eller er vidtfarende. I gode soppår vil reinen spre seg fort og vidt i jakten på sopp. Men også under forhold med dårlig beite, hvis f.eks. snøforholdene innskrenker beitet, kan det være vanskelig å få flokken til å holde seg i ro som en enhet.

Vinter (Fig. 9). I løpet av høstvinteren har alle siidaer som regel flyttet inn i det faste vinterbeiteområdet. Om vinteren eller i mørketida befinner reinen seg meget vel i myrkratt og lavbevokst, forholdsvis tett skogsterreng. Nå er det mørkt nesten hele døgnet, og skogen er ofte rimbelagt og uoversiktlig. Reingjeteren vil som regel bare ha kontakt med kantroinen. Om denne tiden på året bruker man å si at tiden snur. Man tenker naturligvis her på lys og solens gang, men utsagnet har også gyldighet for beiteforholdene. Etterhvert som snøen legger seg og hopes opp, så skjer det også en endring til det viset at ikke alt land er tilgjengelig for beite. I tettere skog blir det tyngre og tyngre å grave og beholde en beitegrop, det blir hardere flokkintern konkurranse om beitet. Tidspunktet når dette skillet inntreer, vil naturligvis også variere fra år til år. Reindriftsutøverens jobb her er å holde oversikt over hvor det finnes beite med mengdebegrenset løs snø, foreta beslutninger om hvor og når flokken skal flyttes over

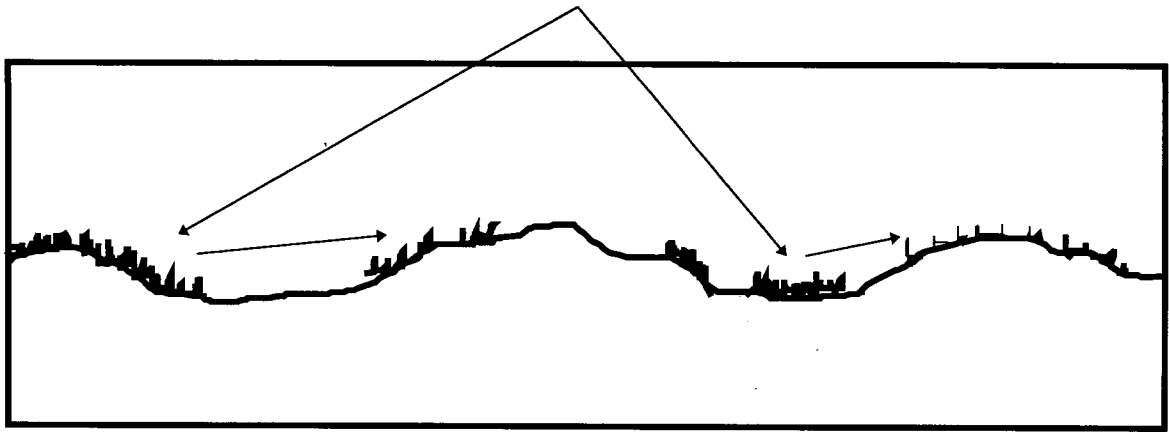

Fig. 9. Vinter (Dálvi).

korte avstander slik at rein ikke blir gående på hårdtråkket snø, å bruke først de arealene som senere ikke vil være tilgjengelig på grunn av snømengde og -konsistens. I det hele tatt skal reindriftsutøveren økonomisere med siidaens vinterbeite. Varierende snøforhold fra år til år gjør denne jobben lett eller vanskelig.

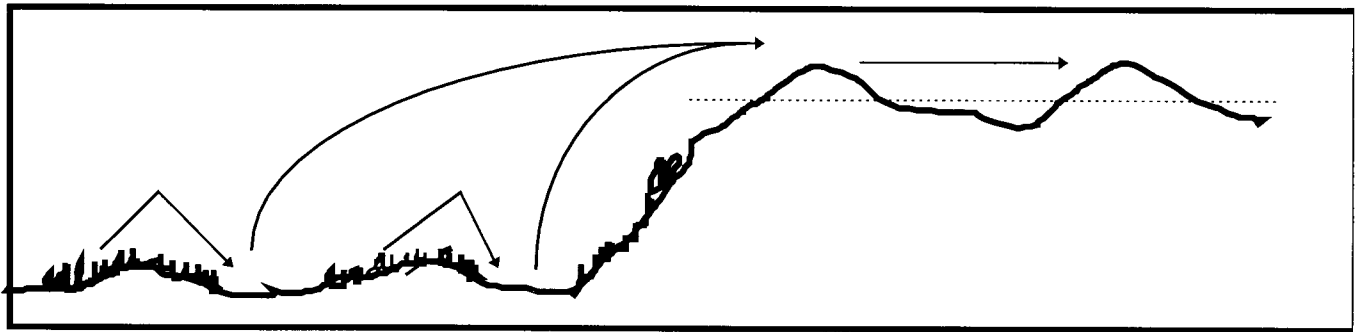

Fig. 10. Vårvinter (Giddadálvi).

Vårvinter (Fig. 10). Hvis det ikke har skjedd tidligere, så skjer det i alle fall nå at tilgjengeligheten av beitet forflytter og begrenser seg til åpnere terreng eller rundt trestammer i furuskog, og reinen blir i altoverveiende grad avhengig av lavbeitet. Hvis forholdene tidligere på vinteren har vært gode, og man har kunnet spare arealene der det er minst snø, f.eks. større åpninger i skog og myrområder med lavtuer, så vil flokken fortsatt kunne oppholde seg i lave skogområder, "vuopmi". Siden det på denne tiden er mye snø som ikke bærer, vil reinen ikke bevege seg mye. Reindriftsutøveren har nå et par forhold å tenke på:

1. Holder flokken seg i ro, og man forstyrrer den minst mulig, er det godt for flesteparten av reinen.
2. Inne i områder hvor det beites og snøen etterhvert hårdtrækkes vil imidlertid noen rein, spesielt årskalver tape i konkurransen om beitegroper og dermed svekkes.

Reindriftsutøveren overvåker hvordan forholdene er i de trefrie høyere områder, hvorvidt den sammenpakkede snøen har omdannet seg slik at det blir brukbare beiteforhold der. Nede i skogsterreng kan det øverste snølaget omdanne seg slik at det bærer, og da begynner reinen å vandre og beite av trelav. Dette gjør det vanskelig å holde kontroll over flokken. Vurdering av hensynet til de svakeste dyrene, beiteforhold i skogsterreng og trebart høyere lende fører

endelig til beslutning om å flytte til sistnevnte type terreng, for de som har behov og mulighet til det. Vide myrområder kan også være et godt alternativ.

I de høyereliggende trebare områdene, cearru eller duottar, vil tilgjengelig beite finnes på høydedragene.

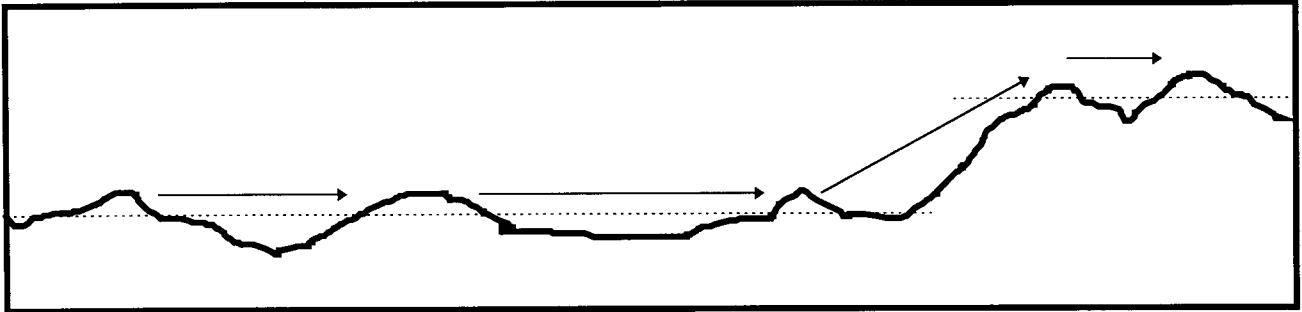

Fig. 11. Vår (Gidda).

Om våren (Fig. 11) er det vanligvis lite beite som reinen klarer å grave seg til, og den er avhengig av flekker der sterk vind fører bort snø, små barflekker og steinlav som stikker opp fra snø. Reinen beveger seg nå således øverst i høydedragene og i stenet og ujevnt terreng, i vårtrekkleiet og i sommerbeiteområdet. På de første barflekkene er det lite lav, og tidsavstanden fra gravebeitet tar slutt til snøtining som gir store barflekker, er svært kritisk og avgjørende for reinens kondisjon og overlevelse.

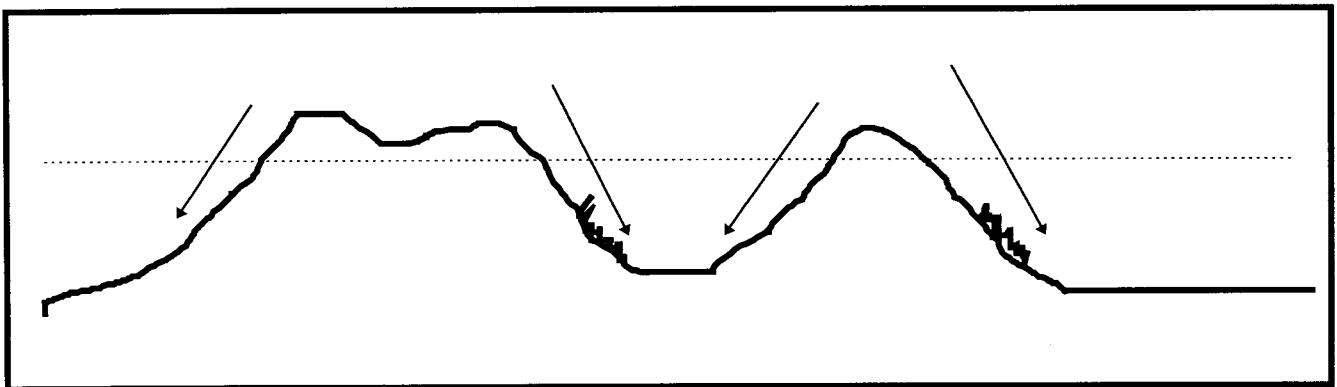

Fig. 12. Vårsommer (Giddageassi).

Med vårsommeren (Fig. 12) skjer det en beiteovergang fra lav til bladknopp og friske gressspirer. Dette betyr at reinen nå slipper seg nedover i terrenget. Det beste er en jevn overgang til barmark og grønne spirer. Det verste er at mye snø blir liggende lenge og det deretter blir varme med hurtig snøsmelting. En slik brå overgang fra det magre lavbeitet til det rikelige grøntbeitet kan ta knekken på svake dyr. Et annet moment med en slik brå overgang er at tidsperioden fra det begynner å spire til insektene begynner å fly, blir for kort. Reinen får da ikke roen til å beite og komme seg etter vinteren før den må begynne å flykte fra insekter. Effekten er negativ direkte på voksen rein og indirekte på kalv. Kalvene kan få en dårlig start på grunn av at moren ikke har tilstrekkelig melk.

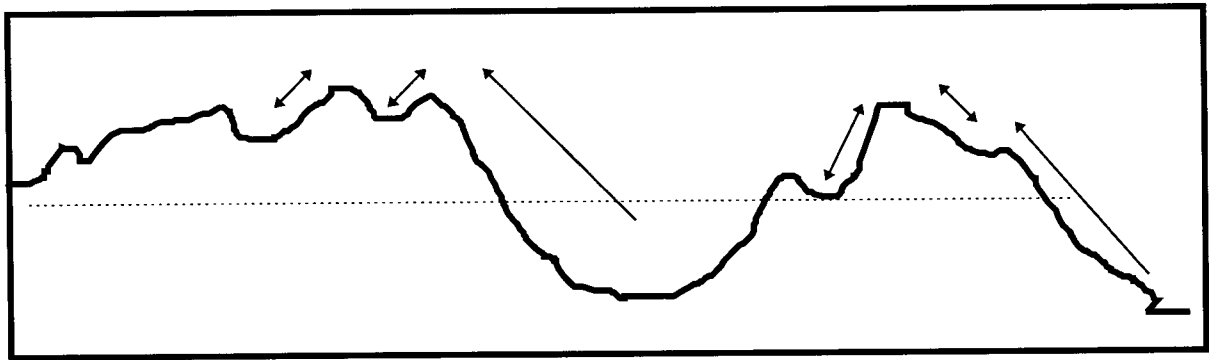

Fig. 13. Sommer (Geassi).

Sommer (Fig. 13). Når insektene begynner å fly, vil reinen igjen oppsøke høyereliggende terreng, der det er snøflekker og mer luftdrag. Samtidig vil imidlertid friske gresspirer finnes nettopp i senkningene høyere i terrenget, der snøsmeltingen har skjedd senere, noen som passer godt til det forhold at reinen oppsøker beskyttelse fra insektene på høydedragene (en del rein vil kunne finne beskyttelse mot insektene helt nede ved fjæra).

Oppsummering om vårvinter, vår, vårsommer og sommer.

I denne tidsperioden begrenser klimatiske forhold (snø, insekter) tilgjengeligheten av beite og opphold i terrenget. Kort kan sies at det ikke kun er reinens valg, men også begrensninger i beitetilgjengeligheten som styrer reinens bevegelser i terrenget.

Om “jahkodagat” eller varianter av år

Årstidene - hvordan de viser seg med hensyn til værforhold, hvor lenge varigheten av disse er, hvordan overgangen mellom disse er - er som gode og dårlige kort man får seg utdelt. Det skjer sjelden at kun én årstids hendelse alene gir reindød og for øvrig driftsmessige tap. Det kan selvsagt skje i ekstreme tilfeller, f. eks. hvis det danner seg et hardt snølag tidlig på vinteren. I de fleste tilfeller er det likevel slik at én årstids moderate, negative effekt kan oppheves eller forsterkes av neste årstid. Et eksempel: I seg selv ville kanskje ikke vårvinterens lett negative snøforhold og dårligere beite ha noen større effekt, men kombinert med en varm insektsommer så gjør kun det litt verre at de parasittbefengte årskalvene går tapt. Årstidene kan øke på minussidene eller de kan bringe plussider som opphever tidligere minuser. Den økologiske produksjon, reinens kondisjon og kalveprosent, avhenger av hvordan ett år sammenlagt viser seg, eller som man vil si: hvordan en “jahkodat” er.

Begrepet “jahkodat” står svært sentralt hos reindriftsutøvere. “Jahkodat” er ikke et kalenderår eller driftsår, men er et aggregat av hvordan årstid følger årstid, hvordan effekten av disse bygger seg opp ettervert. Så er det igjen en annen sak hvordan slike “jahkodagat” over lang tid virker på reintallsfluktasjoner og endringer i biomassen.

